

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)

της 21ης Οκτωβρίου 2010*

Στην υπόθεση C-227/09,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Tribunale ordinario di Torino, Sezione Lavoro (Ιταλία) με απόφαση της 3ης Ιουνίου 2009, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 22 Ιουνίου 2009, στο πλαίσιο της δίκης

Antonino Accardo,

Viola Acella,

Antonio Acuto,

Domenico Ambrisi,

Paolo Battaglino,

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

Riccardo Bevilacqua,

Fabrizio Bolla,

Daniela Bottazzi,

Roberto Brossa,

Luigi Calabro,

Roberto Cammardella,

Michelangelo Capaldi,

Giorgio Castellaro,

Davide Cauda,

Tatiana Chiampo,

Alessia Ciaravino,

Alessandro Cicero,

Paolo Curtabbi,

Paolo Dabbene,

Mauro D'Angelo,

Giancarlo Destefanis,

Mario Di Brita,

Bianca Di Capua,

Michele Di Chio,

Marina Ferrero,

Gino Forlani,

Giovanni Galvagno,

Sonia Genisio,

Laura Dora Genovese,

Sonia Gili,

Maria Gualtieri,

Gaetano La Spina,

Maurizio Loggia,

Giovanni Lucchetta,

Sandra Magoga,

Manuela Manfredi,

Fabrizio Maschio,

Sonia Mignone,

Daniela Minissale,

Domenico Mondello,

Veronica Mossa,

Plinio Paduano,

Barbaro Pallavidino,

Monica Palumbo,

Michele Paschetto,

Frederica Peinetti,

Nadia Pizzimenti,

Gianluca Ponzo,

Enrico Pozzato,

Gaetano Puccio,

Danilo Ranzani,

Pergianni Risso,

Luisa Rossi,

Paola Sabia,

Renzo Sangiano,

Davide Scagno,

Paola Settia,

Raffaella Sottoriva,

Rossana Trancuccio,

Fulvia Varotto,

Giampiero Zucca,

Fabrizio Lacognata,

Guido Mandia,

Luigi Rigon,

Daniele Sgavetti

κατά

Comune di Torino,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τους J. N. Cunha Rodrigues, πρόεδρο τμήματος, P. Lindh, U. Lõhmus, A. Ó Caoimh (εισηγητή) και A. Arabadjiev, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: P. Cruz Villalón
γραμματέας: M.-A. Gaudissart, προϊστάμενος μονάδος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 24ης Ιουνίου 2010,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

— οι A. Accardo κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τον R. Lamacchia, avvocato,

— ο F. Lacognata κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από την A. Grespan, avvocatessa,

— ο Comune di Torino, εκπροσωπούμενος από τις M. Li Volti, S. Tuccari και A. Melidoro, avvocatessa,

- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από την W. Ferrante και τον L. Ventrella, avvocati dello Stato,

- η Τσεχική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους M. Smolek και D. Hadrouška,

- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τον M. van Beek και τη C. Cattabriga,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία των άρθρων 5, 17 και 18 της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργανώσεως του χρόνου εργασίας (ΕΕ L 307, σ. 18).

- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ των A. Accardo κ.λπ. καθώς και των F. Lacognata κ.λπ. και του Comune di Torino (Δήμου του Τορίνο), με αντικείμενο αγωγή για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν,

κατά τα έτη 1998-2007, λόγω μη τηρήσεως των περιόδων εβδομαδιαίας αναπαύσεως που έπρεπε να είχαν χορηγηθεί στα μέλη της δημοτικής αστυνομίας του Δήμου του Τορίνο.

Το νομικό πλαίσιο

Η κανονιστική ρύθμιση της Ένωσης

- 3 Η οδηγία 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 1989, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία (ΕΕ L 183, σ. 1), είναι η οδηγία-πλαίσιο η οποία θέτει τις γενικές αρχές στον τομέα της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων. Οι αρχές αυτές αναπτύχθηκαν μεταγενέστερα με πολλές ειδικές οδηγίες. Μεταξύ των οδηγιών αυτών περιλαμβάνονται η οδηγία 93/104, η οδηγία 93/104 όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2000/34/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 2000 (ΕΕ L 195, σ. 41, στο εξής: τροποποιηθείσα οδηγία 93/104), και η οδηγία 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργανώσεως του χρόνου εργασίας (ΕΕ L 299, σ. 9) (στο εξής, από κοινού: οδηγίες περί του χρόνου εργασίας).
- 4 Το άρθρο 2 της οδηγίας 89/391 ορίζει το πεδίο εφαρμογής της ως εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλους τους δημόσιους ή ιδιωτικούς τομείς δραστηριοτήτων (βιομηχανικές, γεωργικές, εμπορικές, διοικητικές, εκπαιδευτικές, πολιτιστικές δραστηριότητες, δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, αναψυχής κλπ.).

2. Η παρούσα οδηγία δεν εφαρμόζεται όταν δεν το επιτρέπουν εγγενείς ιδιαιτερότητες ορισμένων δραστηριοτήτων του δημόσιου τομέα, παραδείγματος χάρη, στις ένοπλες δυνάμεις ή στην αστυνομία, ή ορισμένων συγκεκριμένων δραστηριοτήτων στις υπηρεσίες πολιτικής άμυνας.

Στην περίπτωση αυτή, πρέπει να εξασφαλίζεται, όσον αυτό είναι δυνατόν, η ασφάλεια και η υγεία των εργαζομένων, έχοντας υπόψη τους στόχους της παρούσας οδηγίας.»

- 5 Η οδηγία 93/104 τροποποιήθηκε αρχικώς με την οδηγία 2000/34. Στη συνέχεια, η οδηγία 2003/88 κατάργησε και αντικατέστησε, κωδικοποιώντας την, από τις 2 Αυγούστου 2004, την τροποποιηθείσα οδηγία 93/104.
- 6 Κατά το άρθρο 1 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας, με τίτλο «Αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής»:

«1. Η παρούσα οδηγία καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

2. Εφαρμόζεται:

- α) στις ελάχιστες περιόδους ημερήσιας και εβδομαδιαίας αναπαύσεως και ετήσιας άδειας, στο χρόνο διαλείμματος και στη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας

και

β) σε ορισμένες πλευρές της νυκτερινής εργασίας, της κατά βάρδιες εργασίας και του ρυθμού εργασίας.

3. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε όλους τους ιδιωτικούς ή δημόσιους τομείς δραστηριοτήτων, κατά την έννοια του άρθρου 2 της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ, με την επιφύλαξη [...].

[...]

4. Οι διατάξεις της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ εφαρμόζονται πλήρως στα θέματα που αναφέρει η παράγραφος 2, με την επιφύλαξη περιοριστικότερων ή/και ειδικότερων διατάξεων της παρούσας οδηγίας.»

7 Υπό τον τίτλο «Ορισμοί», το άρθρο 2 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας ορίζει:

«Κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας, νοούνται ως:

1) “χρόνος εργασίας”: κάθε περίοδος κατά, τη διάρκεια της οποίας ο εργαζόμενος ευρίσκεται στην εργασία, στη διάθεση του εργοδότη, και ασκεί τη δραστηριότητα ή τα καθήκοντά του, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές·

2) “περίοδος αναπαύσεως”: κάθε περίοδος που δεν είναι χρόνος εργασίας·

[...]».

- 8 Τα άρθρα 3 έως 7 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας προβλέπουν τα μέτρα που τα κράτη μέλη υποχρεούνται να θεσπίζουν ώστε να παρέχεται σε κάθε εργαζόμενο μια ελάχιστη περίοδος συνεχούς αναπαύσεως εικοσιτεσσάρων ωρών, εβδομαδιαία ανάπαυση καθώς και ετήσια άδεια μετ’ αποδοχών. Ρυθμίζουν επίσης τον χρόνο διαλείμματος και τη μέγιστη εβδομαδιαία διάρκεια εργασίας.
- 9 Κατά το άρθρο 3 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας, με τίτλο «Ημερήσια ανάπαυση», «[τ]α κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, ανά εικοσιτετράωρο, περίοδο αναπαύσεως ελάχιστης διάρκειας ένδεκα συναπτών ωρών».
- 10 Όσον αφορά την εβδομαδιαία ανάπαυση, το άρθρο 5, πρώτο εδάφιο, των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας προβλέπει ότι τα κράτη μέλη «θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε κάθε εργαζόμενος να διαθέτει, ανά περίοδο επτά ημερών, μια ελάχιστη περίοδο συνεχούς αναπαύσεως εικοσιτεσσάρων ωρών, στις οποίες προστίθενται οι ένδεκα ώρες ημερήσιας αναπαύσεως οι οποίες προβλέπονται στο άρθρο 3». Από το εν λόγω άρθρο 5 προκύπτει επίσης ότι, αν δικαιολογείται για αντικειμενικούς ή τεχνικούς λόγους ή από τις συνθήκες οργάνωσης της εργασίας, μπορεί να ορισθεί ελάχιστη περίοδος αναπαύσεως εικοσιτεσσάρων ωρών.
- 11 Το άρθρο 16 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας ορίζει, για την εφαρμογή του άρθρου 5 των οδηγιών αυτών, περίοδο αναφοράς η οποία δεν υπερβαίνει τις δεκατέσσερις μέρες.

- 12 Οι οδηγίες περί του χρόνου εργασίας προβλέπουν διάφορες παρεκκλίσεις σε πολλούς από τους βασικούς κανόνες τους οποίους θεσπίζουν, λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων ορισμένων δραστηριοτήτων και υπό την επιφύλαξη ότι πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις.
- 13 Συναφώς, το άρθρο 17 της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104 ορίζει:

«[...]

2. Επιτρέπονται επίσης παρεκκλίσεις μέσω της νομοθετικής, κανονιστικής ή διοικητικής οδού ή με συλλογικές συμβάσεις ή με συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων, υπό τον όρο ότι στους οικείους εργαζομένους χορηγούνται ισοδύναμες περίοδοι αντισταθμιστικής αναπαύσεως ή ότι, σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου είναι αντικειμενικώς αδύνατη η χορήγηση ισοδύναμων περιόδων αντισταθμιστικής αναπαύσεως, παρέχεται κατάλληλη προστασία στους οικείους εργαζομένους:

2. 1. από τα άρθρα 3, 4, 5, 8 και 16:

[...]

β) για τις δραστηριότητες φύλαξης, επίβλεψης και εικοσιτετράωρης παρουσίας που χαρακτηρίζονται από την ανάγκη εξασφάλισης της προστασίας των αγαθών και των προσώπων, ιδίως όταν πρόκειται για φύλακες και θυρωρούς ή επιχειρήσεις φύλαξης·

- γ) για τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται από την ανάγκη να εξασφαλιστεί η συνέχεια της υπηρεσίας ή της παραγωγής, ιδίως:

[...]

- iii) [...], τις υπηρεσίες ασθενοφόρων, τις πυροσβεστικές υπηρεσίες ή την πολιτική άμυνα·

[...]

3. Παρεκκλίσεις από τα άρθρα 3, 4, 5, 8 και 16 επιτρέπονται με συλλογικές συμβάσεις ή με συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο ή, σύμφωνα με τους κανόνες που θέτουν αυτοί, με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες που συνάπτονται μεταξύ τους σε κατώτερο επίπεδο.

Τα κράτη μέλη που δεν διαθέτουν νομικό σύστημα που να εξασφαλίζει τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών μεταξύ κοινωνικών εταίρων σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο στα θέματα που καλύπτει η παρούσα οδηγία ή τα κράτη μέλη που διαθέτουν ειδικό προς τούτο νομικό πλαίσιο και εντός των ορίων αυτών δύνανται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές να επιτρέπουν παρεκκλίσεις από τα άρθρα 3, 4, 5, 8 και 16 με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες που συνάπτονται μεταξύ κοινωνικών εταίρων στο κατάλληλο συλλογικό επίπεδο.

Οι παρεκκλίσεις που προβλέπονται στο πρώτο και δεύτερο εδάφιο γίνονται δεκτές μόνον εφόσον χορηγούνται στους οικείους εργαζομένους ισοδύναμες περίοδοι

αντισταθμιστικής αναπαύσεως ή εφόσον, σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπου είναι αντικειμενικώς αδύνατη η χορήγηση ισοδύναμων περιόδων αντισταθμιστικής αναπαύσεως, παρέχεται στους εν λόγω εργαζομένους κατάλληλη προστασία.

Τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν κανόνες:

— για την εφαρμογή της παρούσας παραγράφου από τους κοινωνικούς εταίρους

και

— για την επέκταση σε άλλους εργαζομένους των διατάξεων των συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών που συνάπτονται σύμφωνα με την παρούσα παράγραφο, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές.

[...]»

¹⁴ Κατά το άρθρο 18, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104, τα κράτη μέλη όφειλαν να θέσουν σε ισχύ τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις προκειμένου να συμμορφωθούν με αυτήν το αργότερο στις 23 Νοεμβρίου 1996 ή να βεβαιώσουν, το αργότερο κατά την ημερομηνία αυτή, ότι οι κοινωνικοί εταίροι έχουν θέσει σε εφαρμογή κατόπιν συμφωνίας τις αναγκαίες διατάξεις ενώ τα κράτη μέλη οφείλουν να λάβουν κάθε αναγκαίο μέτρο ώστε να μπορούν ανά πάσα στιγμή να εγγυηθούν τα επιβαλλόμενα από την εν λόγω οδηγία αποτελέσματα.

- 15 Όπως προκύπτει από τη σκέψη 5 της παρούσας αποφάσεως, η τροποποιηθείσα οδηγία 93/104, καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε, από τις 2 Αυγούστου 2004, από την οδηγία 2003/88. Από την πρώτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2003/88 προκύπτει ότι η οδηγία αυτή σκοπεί, για λόγους σαφήνειας, στην κωδικοποίηση των διατάξεων της οδηγίας 93/104. Επομένως, το περιεχόμενο και η αρίθμηση, μεταξύ άλλων, των άρθρων 1 έως 3, 5 και 16, επαναλαμβάνονται πανομοιότυπα στην οδηγία 2003/88. Τα σημεία 2.1 και 2.2 της παραγράφου 2 του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 όπως τροποποιήθηκε κατανέμονται πλέον μεταξύ των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 17 της οδηγίας 2003/88. Η παράγραφος 3 του άρθρου 17 της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104 επαναλαμβάνεται στο άρθρο 18 της οδηγίας 2003/88.

Η εθνική νομοθεσία

- 16 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι η επίμαχη περίοδος της κύριας δίκης, η οποία περιλαμβάνεται μεταξύ 1998 και 2007, αποτελείται από τρία διαφορετικά τμήματα όσον αφορά την εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία.
- 17 Κατ' αρχάς, μέχρι τις 29 Απριλίου 2003, το δικαίωμα του εργαζομένου σε εβδομαδιαία ανάπαυση θεμελιωνόταν, αφενός, στο άρθρο 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «Ο εργαζόμενος δικαιούται εβδομαδιαία ανάπαυση [...] από την οποία δεν μπορεί να παραιτηθεί» και, αφετέρου, στο άρθρο 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα, κατά το οποίο «[ο] εργαζόμενος δικαιούται μία ημέρα αναπαύσεως ανά εβδομάδα, η οποία κατά κανόνα πρέπει να είναι Κυριακή». Από τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν στο Δικαστήριο οι Α. Accardo κ.λπ. προκύπτει ότι οι δύο αυτές διατάξεις θεσπίστηκαν σαφώς πριν από την έκδοση της οδηγίας 93/104.
- 18 Στη συνέχεια, μετά τις 29 Απριλίου 2003, ημερομηνία θέσεως σε ισχύ του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 66 της 8ης Απριλίου 2003, για την εφαρμογή των οδηγιών

93/104/ΕΚ και 2000/34/ΕΚ σχετικά με ορισμένες πτυχές της οργανώσεως του χρόνου εργασίας (τακτικό συμπλήρωμα *GURI* αριθ. 87, της 14ης Απριλίου 2003, στο εξής: νομοθετικό διάταγμα αριθ. 66/2003), το γενικό καθεστώς της εβδομαδιαίας αναπαύσεως θεμελιούται στο άρθρο 9, παράγραφος 1, του νομοθετικού αυτού διατάγματος, το οποίο προβλέπει το δικαίωμα του εργαζομένου να έχει, εβδομαδιαίως, περίοδο αναπαύσεως τουλάχιστον εικοσιτεσσάρων συναπτόν ωρών, η οποία κατά κανόνα πρέπει να είναι Κυριακή, στις οποίες προστίθενται οι ώρες ημερήσιας αναπαύσεως για τις οποίες γίνεται λόγος στο άρθρο 7 του διατάγματος αυτού. Δυνάμει του άρθρου 9, παράγραφος 2, σημείο b, και του άρθρου 17, παράγραφος 4, του ίδιου διατάγματος, επιτρέπεται παρέκκλιση από το δικαίωμα αυτό με συλλογικές συμβάσεις, υπό τον όρο ότι χορηγούνται στον εργαζόμενο ισοδύναμες περίοδοι αντισταθμιστικής αναπαύσεως.

- 19 Τέλος, από την 1η Σεπτεμβρίου 2004, κατόπιν της τροποποίησης που επήλθε με το άρθρο 1, παράγραφος 1, στοιχείο b, του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 213 της 19ης Ιουλίου 2004, περί τροποποιήσεων και συμπληρώσεων του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 66, της 8ης Απριλίου 2003, σχετικά με την επιβολή κυρώσεων σε θέματα οργανώσεως του χρόνου εργασίας (*GURI*, αριθ. 192, της 17ης Αυγούστου 2004, στο εξής: νομοθετικό διάταγμα αριθ. 213/2004), οι διατάξεις του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 66/2003 δεν έχουν πλέον εφαρμογή στα μέλη της δημοτικής αστυνομίας.
- 20 Πριν από την έναρξη ισχύος του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 66/2003 και μετά τη θέσπιση του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 213/2004, με «τρεις εθνικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας» του κλάδου των οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως, οι οποίες συνήφθησαν κατά τη διάρκεια των ετών 1987, 2000 και 2001 (στο εξής, από κοινού: συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης), προβλέφθηκαν παρεκκλίσεις από το σύνθητες καθεστώς εβδομαδιαίας αναπαύσεως, εφαρμοστέες στα μέλη της δημοτικής αστυνομίας. Καθεμία από τις συμβάσεις αυτές προέβλεπε, μεταξύ άλλων, για τον «μισθωτό στον οποίο, λόγω ιδιαίτερων απαιτήσεων της υπηρεσίας», δεν χορηγείται η εβδομαδιαία ημέρα αναπαύσεως, «δικαίωμα αντισταθμιστικής αναπαύσεως η οποία πρέπει να του χορηγείται κατά κανόνα εντός δεκαπέντε ημερών και σε κάθε περίπτωση πριν από το τέλος του επόμενου διμήνου». Εξάλλου, η συλλογική σύμβαση που υπεγράφη το 1987 προέβλεπε, για τους μισθωτούς αυτούς, προσαύξηση

κατά 20% της κανονικής ημερήσιας αμοιβής τους, ενώ η αντίστοιχη προσαύξηση την οποία προβλέπουν οι συναφθείσες το 2000 και 2001 συλλογικές συμβάσεις ήταν 50%.

- 21 Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι οι ενάγοντες της κύριας δίκης προβάλλουν τα άρθρα 1418 και 1419 του αστικού κώδικα, σύμφωνα με τα οποία είναι άκυρες συμβατικές ρήτρες που είναι «αντίθετες προς κανόνες αναγκαστικού δικαίου», ενώ συγχρόνως προβλέπεται ότι οι ρήτρες αυτές «αντικαθίστανται αυτοδικαίως από τους εν λόγω κανόνες αναγκαστικού δικαίου».

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 22 Οι ενάγοντες της κύριας δίκης είναι μέλη της δημοτικής αστυνομίας του Δήμου του Τορίνο, με ωράριο εργασίας 35 ώρες την εβδομάδα. Μεταξύ 1998 και 2007, απασχολήθηκαν σε υπηρεσίες οργανωμένες με βάρδιες, σύμφωνα με τις οποίες, μια φορά κάθε πέντε εβδομάδες, έπρεπε να εργάζονται επί επτά συνεχείς ημέρες, κατόπιν των οποίων, κατά την απόφαση περί παραπομπής, προβλεπόταν περίοδος αντισταθμιστικής αναπαύσεως, δηλαδή η ανάπαυση δεν καταργείται, απλώς μετατίθεται χρονικά.
- 23 Το εν λόγω σύστημα εργασίας με βάρδιες και η χρονική μετάθεση της αναπαύσεως για την έβδομη ημέρα της πέμπτης εβδομάδας προβλέπονταν στη συνδικαλιστική συμφωνία, η οποία συνήφθη στις 2 Ιουλίου 1986, μεταξύ της δημοτικής αρχής και των τοπικών εκπροσώπων των μεγαλύτερων και αντιπροσωπευτικότερων ιταλικών συνδικαλιστικών οργανώσεων (στο εξής: συμφωνία του 1986).
- 24 Με αγωγή που άσκησαν ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, οι ενάγοντες της κύριας δίκης ενήγαγαν τον Comune di Torino ζητώντας την αποκατάσταση της ζημίας την οποία διατείνονται ότι υπέστησαν λόγω ψυχοσωματικής κοπώσεως επειδή δεν

τηρήθηκε η εβδομαδιαία ανάπαυση, την οποία ωστόσο προβλέπει το εσωτερικό δίκαιο, εφόσον εργάστηκαν επί επτά συνεχείς ημέρες και αναπαύθηκαν μεταγενέστερα μόνον μία ημέρα, υπό μορφή αντισταθμιστικής αναπαύσεως. Προς στήριξη της αγωγής τους, διατείνονται ότι, εφόσον το άρθρο 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος και το άρθρο 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα περιλαμβάνουν διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, πρέπει να θεωρηθεί ότι, ελλείψει προσηκουσών νομικών διατάξεων, δεν είναι σύννομες οι συμβατικές ρήτρες που περιέχονται στη συμφωνία του 1986 καθώς και στις συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης.

- 25 Ο Comune di Torino αντιτάσσει ότι, κατά το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104, επιτρέπονται παρεκκλίσεις από την εβδομαδιαία ανάπαυση, την οποία προβλέπει το άρθρο 5 της οδηγίας 93/104, με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες μεταξύ κοινωνικών εταίρων σε εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο, υπό την προϋπόθεση ότι χορηγούνται στους οικείους εργαζομένους ισοδύναμες περίοδοι αντισταθμιστικής αναπαύσεως.
- 26 Οι ενάγοντες της κύριας δίκης αμφισβητούν, πάντως, τόσο το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 πριν από την έκδοση του νομοθετικού διατάγματος αριθ. 66/2003 όσο και τη δυνατότητα εφαρμογής της παραγράφου 3 του άρθρου αυτού στα μέλη της δημοτικής αστυνομίας. Συγκεκριμένα, ο κλάδος αυτός δεν περιλαμβάνεται ρητώς στον κατάλογο για τον οποίο γίνεται λόγος στο άρθρο 17, παράγραφος 2, σημείο 2.1, της οδηγίας 93/104 και, επομένως, δεν υπάρχει η δυνατότητα εφαρμογής της παρεκκλίσεως της παραγράφου 3 της διατάξεως αυτής. Η δυνατότητα αυτή δεν μπορεί να ερμηνευθεί αυτοτελώς, εφόσον πρόκειται απλώς για διευκρίνιση του άρθρου 17, παράγραφος 2.
- 27 Εξάλλου, κατά τους ενάγοντες της κύριας δίκης, κατόπιν της τροποποίησης που επήλθε με το νομοθετικό διάταγμα αριθ. 213/2004, το νομοθετικό διάταγμα αριθ. 66/2003, στο σύνολό του, δεν έχει πλέον, εν πάση περιπτώσει, εφαρμογή στη δημοτική αστυνομία, όπερ συνεπάγεται ότι, όσον τους αφορά, δεν υπάρχει δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 και εφαρμόζονται, εκ νέου, τα άρθρα 36 του Συντάγματος και 2109 του αστικού κώδικα.

28 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Tribunale ordinario di Torino, Sezione Lavoro, αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Πρέπει τα άρθρα 5, 17 και 18 της οδηγίας 93/104 [...] να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι τυγχάνουν άμεσης εφαρμογής στην έννομη τάξη του κράτους, ανεξαρτήτως της τυπικής μεταφοράς τους, μη λαμβανομένων υπόψη εσωτερικών κανόνων που περιορίζουν την εφαρμογή τους σε συγκεκριμένες επαγγελματικές κατηγορίες, επί διαφοράς στην οποία υπάρχει παρέμβαση των κοινωνικών εταίρων σύμφωνα με την οδηγία;

- 2) Υποχρεούται το δικαστήριο του κράτους μέλους, ανεξαρτήτως αυτής της άμεσης εφαρμογής, να χρησιμοποιήσει οδηγία που δεν έχει ακόμα μεταφερθεί στην εσωτερική έννομη τάξη ή, μετά τη μεταφορά της, της οποίας η δυνατότητα εφαρμογής φαίνεται να αποκλείεται από εσωτερικούς κανόνες, ως ερμηνευτική παράμετρο του εσωτερικού δικαίου, με άλλα λόγια ως σημείο αναφοράς για την επίλυση πιθανών ερμηνευτικών αμφιβολιών;

- 3) Απαγορεύεται στο δικαστήριο κράτους μέλους να διαπιστώσει μια παράνομη συμπεριφορά, επιδικάζοντας παράλληλα αποζημίωση λόγω άδικης και παράνομης πράξεως, όταν η συμπεριφορά αυτή φαίνεται να επιτρέπεται από τους κοινωνικούς εταίρους και η έγκριση αυτή είναι σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, έστω και υπό τη μορφή της μη μεταφερθείσας οδηγίας;

- 4) Πρέπει το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας [93/104] να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει αυτοτελώς, δηλαδή ανεξάρτητα από την παράγραφο 2 και τον κατάλογο δραστηριοτήτων και επαγγελμάτων που περιέχει, την παρέμβαση

των κοινωνικών εταίρων και την εισαγωγή από αυτούς παρεκκλίσεων στον τομέα της εβδομαδιαίας αναπαύσεως;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

- ²⁹ Προκαταρκτικώς, υπενθυμίζεται ότι, μολονότι η απόφαση περί παραπομπής αφορά ρητώς μόνον το αρχικό κείμενο της οδηγίας 93/104, εντούτοις από τη δικογραφία προκύπτει ότι, κατά την περίοδο την οποία αφορά η διαφορά της κύριας δίκης, οι οδηγίες περί του χρόνου εργασίας ήσαν αλληλοδιαδόχως εφαρμοστέες. Ενδεχομένως, για τις απαντήσεις που θα δοθούν στα προδικαστικά ερωτήματα, το γεγονός αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη.

Επί του τέταρτου ερωτήματος

- ³⁰ Με το τέταρτο ερώτημά του, το οποίο αρμόζει να εξετασθεί πρώτο, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104 λειτουργεί ανεξάρτητα από την παράγραφο 2 του ίδιου αυτού άρθρου, ώστε το γεγονός ότι ένα επάγγελμα δεν απαριθμείται στην εν λόγω παράγραφο 2 δεν εμποδίζει το επάγγελμα αυτό να εμπίπτει στην παρέκκλιση του άρθρου 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104.
- ³¹ Όπως προκύπτει από τη σκέψη 26 της παρούσας αποφάσεως, το ερώτημα αυτό προέρχεται από την επιχειρηματολογία των εναγόντων της κύριας δίκης ότι το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104 δεν δύναται να νοηθεί ή να εφαρμοσθεί μεμονω-

μένα από την παράγραφο 2 του ίδιου αυτού άρθρου. Κατά τους ενάγοντες της κύριας δίκης, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104 υπό την έννοια ότι επιτρέπει ευρύτερες παρεκκλίσεις από τις προβλεπόμενες στην παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου και, ως εκ τούτου, ότι θεσπίζει αυτοτελές και διακριτό σύστημα παρεκκλίσεων.

- 32 Εντούτοις, η επιχειρηματολογία αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή.
- 33 Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζουν, κατ' ουσίαν, ο Comune di Torino, η Ιταλική και η Τσεχική Κυβέρνηση καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, από την οικονομία ή το γράμμα του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104 δεν προκύπτει ότι το πεδίο εφαρμογής της παραγράφου 3 εξαρτάται από το πεδίο εφαρμογής της παραγράφου 2.
- 34 Εξάλλου, όπως τονίζει η Επιτροπή, αφενός, οι παράγραφοι αυτές ουδόλως παραπέμπουν η μία στην άλλη και, αφετέρου, για καθεμία από τις επιτρεπόμενες κατηγορίες παρεκκλίσεων, οι εν λόγω παράγραφοι επαναλαμβάνουν πανομοιότυπες προϋποθέσεις από τις οποίες, σε όλες τις περιπτώσεις, εξαρτάται η δυνατότητα χρονικής μεταθέσεως της εβδομαδιαίας αναπαύσεως.
- 35 Επιπλέον, όπως προκύπτει από τη σκέψη 15 της παρούσας αποφάσεως, κατά την κωδικοποίηση που επήλθε με την οδηγία 2003/88, το περιεχόμενο του άρθρου 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104, ελήφθη αυτούσιο στο νέο άρθρο 18, ενώ το περιεχόμενο του άρθρου 17, παράγραφος 2, της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104, κατενεμήθη μεταξύ των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 17 της οδηγίας 2003/88. Κατά συνέπεια, ο νομοθέτης της Ένωσης έκρινε ότι οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104, δύνανται, και μάλιστα πρέπει, να νοηθούν μεμονωμένα, οπότε κατέστη δυνατός ο διαχωρισμός τους κατά την κωδικοποίηση.

- 36 Επομένως, στο τέταρτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104 έχει αυτοτελές περιεχόμενο σε σχέση με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, ώστε το γεγονός ότι ένα επάγγελμα δεν απαριθμείται στην εν λόγω παράγραφο 2 δεν εμποδίζει το επάγγελμα αυτό να εμπίπτει στην παρέκκλιση του άρθρου 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104.

Επί των τριών πρώτων ερωτημάτων

- 37 Όπως προκύπτει, μεταξύ άλλων, από την απόφαση περί παραπομπής, συνομολογείται προφανώς στην κύρια δίκη ότι, κατά την περίοδο μεταξύ 29 Απριλίου 2003 και 29 Αυγούστου 2004, το νομοθετικό διάταγμα αριθ. 66/2003 επέτρεπε κατ' αρχήν, σύμφωνα με το άρθρο 17 της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104, παρεκκλίσεις, μέσω της υπογραφείσας το 2001 συλλογικής συμβάσεως, από την εβδομαδιαία ανάπαυση των άρθρων 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος και 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα.
- 38 Εντούτοις, από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει επίσης ότι, πλην της περιόδου αυτής, οι εν λόγω διατάξεις του Συντάγματος και του αστικού κώδικα δύνανται προφανώς να απαγορεύουν, όσον αφορά το εσωτερικό δίκαιο, στον Comune di Torino να στηρίξει, βασιμώς, την άμυνά του, στις συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης για να νομιμοποιήσει το σύστημα εργασίας με βάρδιες της κύριας δίκης, το οποίο, κατά τη συμφωνία του 1986, προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη χρονική μετάθεση της αναπαύσεως για την έβδομη ημέρα της πέμπτης εβδομάδας.
- 39 Όπως υποστήριξε η Επιτροπή με τις γραπτές παρατηρήσεις της, οι δραστηριότητες των μελών της δημοτικής αστυνομίας, οι οποίες ασκούνται υπό συνήθεις συνθήκες, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 89/391 και, λόγω του ότι το άρθρο 1, παράγραφος 3, των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας παραπέμπει στο άρθρο 2 της

οδηγίας αυτής, στο πεδίο εφαρμογής των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας (βλ. κατ' αναλογία, μεταξύ άλλων, διάταξη της 14ης Ιουλίου 2005, C-52/04, Personalrat der Feuerwehr Hamburg, Συλλογή 2005, σ. I-7111, σκέψεις 51 έως 61 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 40 Από την υποβληθείσα ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία προκύπτει ότι τα άρθρα 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος και 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα, εφόσον, μεταξύ άλλων, έχουν εφαρμογή λαμβανομένων υπόψη των απαιτήσεων των άρθρων 3 και 16 της οδηγίας 93/104, δύνανται κατ' αρχήν να μεταφέρουν, στην ιταλική νομική τάξη, το άρθρο 5 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας, όπερ απόκειται, εάν χρειάζεται, να εξακριβώσει το αιτούν δικαστήριο. Εν πάση περιπτώσει, δεν προβλήθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι οι εθνικές αυτές διατάξεις αντιβαίνουν στο εν λόγω άρθρο 5.
- 41 Αντιθέτως, μολονότι, με την απόφαση περί παραπομπής, το εθνικό δικαστήριο βασίζεται στην προϋπόθεση ότι το σύστημα εβδομαδιαίας αναπαύσεως της συμφωνίας του 1986 επιτρέπεται, κατ' αρχήν, με τις προαιρετικές παρεκκλίσεις του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 και της τροποποιηθείσας οδηγίας 93/104, ή των άρθρων 17 και 18 της οδηγίας 2003/88 (στο εξής, από κοινού: επίμαχες διατάξεις περί παρεκκλίσεων), όπερ απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, διατηρεί αμφιβολίες ως προς το αν η συμφωνία αυτή καθώς και οι συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης δύνανται να παρεκκλίνουν από τα άρθρα 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος και 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα.
- 42 Επομένως, κατ' ουσίαν, το αιτούν δικαστήριο ερωτά ποιες είναι οι δυνατότητες άμεσης ή έμμεσης προσφυγής στις επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων για να παρακαμφθούν ενδεχόμενα εμπόδια απτόμενα του εσωτερικού δικαίου κατά την εφαρμογή των συλλογικών συμβάσεων της κύριας δίκης.

- 43 Υπό τις συνθήκες αυτές, τα τρία πρώτα ερωτήματα, τα οποία αρμόζει να εξετασθούν από κοινού, πρέπει να γίνουν αντιληπτά ως αφορώντα, κατ' ουσίαν, το κατά πόσον οι επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων δύνανται να εφαρμοσθούν άμεσα σε πραγματικά περιστατικά, όπως αυτά της κύριας δίκης, ή, ελλείψει τέτοιου άμεσου αποτελέσματος, ο εθνικός δικαστής οφείλει ή μπορεί να ερμηνεύσει τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου της κύριας δίκης ούτως ώστε να επιτρέψει παρέκκλιση από την περίοδο εβδομαδιαίας αναπαύσεως των άρθρων 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος και 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα.

Επί της δυνατότητας άμεσης εφαρμογής των επίδικων διατάξεων περί παρεκκλίσεων

- 44 Μολονότι είναι αληθές ότι το πρώτο ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο αφορά, μεταξύ άλλων, το άρθρο 5 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας, πρέπει να τονιστεί ότι, όπως προκύπτει ιδίως από τη σκέψη 42 της παρούσας αποφάσεως, με το εν λόγω ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κυρίως να διευκρινιστεί αν ο εναγόμενος της κύριας δίκης μπορεί να επικαλεστεί άμεσα τις επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων κατά των εναγόντων της κύριας δίκης, για να απορρίψει τις αξιώσεις που αποτελούν τη βάση της διαφοράς της κύριας δίκης.
- 45 Ωστόσο, πρέπει να υπομνησθεί συναφώς ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μια οδηγία, αυτή καθαυτή, δεν γεννά υποχρεώσεις εις βάρος ιδιώτη και επομένως δεν μπορεί να γίνει επίκλησή της κατ' αυτού (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84, Marshall, Συλλογή 1986, σ. 723, σκέψη 48, της 14ης Ιουλίου 1994, C-91/92, Faccini Dori, Συλλογή 1994, σ. I-3325, σκέψη 20, της 7ης Ιανουαρίου 2004, C-201/02, Wells, Συλλογή 2004, σ. I-723, σκέψη 56, της 5ης Οκτωβρίου 2004, C-397/01 έως C-403/01, Pfeiffer κ.λπ., Συλλογή 2004, σ. I-8835, σκέψη 108, καθώς και της 19ης Ιανουαρίου 2010, C-555/07, Küçükdeveci, Συλλογή 2010, σ. I-365, σκέψη 46).

- 46 Επομένως, καθόσον οι επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων δεν έχουν νομοτύπως μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο, όπερ απόκειται, εν προκειμένω, στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει, οι αρχές κράτους μέλους, το οποίο δεν έχει κάνει χρήση της δυνατότητας αυτής, δεν μπορούν να επικαλεστούν την ίδια παράλειψη του κράτους αυτού για να μην χορηγήσουν σε ιδιώτες, όπως οι ενάγοντες της κύριας δίκης, περίοδο εβδομαδιαίας αναπαύσεως η οποία, κατ' αρχήν, υπό την επιφύλαξη των ελέγχων που θα πραγματοποιήσει συναφώς το αιτούν δικαστήριο, συνάδει προς τις επιταγές του άρθρου 5 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 17ης Ιουλίου 2008, C-226/07, Flughafen Köln/Bonn, Συλλογή 2008, σ. I-5999, σκέψη 32 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 47 Κατά συνέπεια, υπό συνθήκες όπως αυτές της κύριας δίκης, οι επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων δεν μπορούν να προβληθούν άμεσα κατά ιδιωτών, όπως των εναγόντων της κύριας δίκης.

Περί της υποχρεωτικής ή προαιρετικής σύμφωνης ερμηνείας του εσωτερικού δικαίου

- 48 Όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, το Tribunale ordinario di Torino, Sezione Lavoro, με το δεύτερο και το τρίτο ερώτημά του ερωτά αν, παρ' όλ' αυτά, το εσωτερικό δίκαιο πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα των επίδικων διατάξεων περί παρεκκλίσεων, για να καθορίσει αν ο Comune di Torino μπορεί νομοτύπως να βασισθεί στις συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης για να παρεκκλίνει των απαιτήσεων των άρθρων 36, τρίτο εδάφιο, του Συντάγματος και 2109, παράγραφος 1, του αστικού κώδικα.
- 49 Συναφώς, είναι αληθές ότι η απορρέουσα από οδηγία υποχρέωση των κρατών μελών να επιτύχουν το αποτέλεσμα που η οδηγία αυτή προβλέπει, καθώς και το καθήκον τους να λαμβάνουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα που μπορούν να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής ισχύουν για όλες τις εθνικές αρχές των κρατών

αυτών, περιλαμβανομένων, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, των δικαστικών αρχών (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 10ης Απριλίου 1984, 14/83, von Colson και Kamann, Συλλογή 2000, σ. 1891, σκέψη 26, καθώς και προαναφερθείσα απόφαση Küçükdeveci, σκέψη 47 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 50 Ωστόσο, πρέπει να αποκλεισθεί η ύπαρξη υποχρέωσης απορρέουσας από τις οδηγίες περί του χρόνου εργασίας για ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου υπέρ της εφαρμογής των συλλογικών συμβάσεων οι οποίες παρεκκλίνουν από τους κανόνες μεταφοράς του άρθρου 5 των οδηγιών αυτών στο εσωτερικό δίκαιο.
- 51 Συγκεκριμένα, εφόσον οι προβλεπόμενες με τις επίδικες διατάξεις παρεκκλίσεις είναι προαιρετικής φύσεως, το δίκαιο της Ένωσης δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη να τις εφαρμόσουν στο εθνικό δίκαιο. Τα κράτη μέλη, για να κάνουν χρήση της προβλεπόμενης με τις διατάξεις αυτές ευχέρειας να παρεκκλίνουν, υπό ορισμένες συνθήκες, από τις απαιτήσεις, μεταξύ άλλων, του άρθρου 5 των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας, πρέπει να επιλέξουν ότι θα τις επικαλεστούν (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 4ης Ιουνίου 2009, C-102/08, SALIX Grundstücks-Vermietungsgesellschaft, Συλλογή 2009, σ. I-4629, σκέψεις 51, 52 και 55).
- 52 Συναφώς, απόκειται στα κράτη μέλη να επιλέξουν τον κανονιστικό μηχανισμό τον οποίο θεωρούν ως τον πλέον προσηκόντα (βλ., κατ' αναλογία, προαναφερθείσα απόφαση SALIX Grundstücks-Vermietungsgesellschaft, σκέψη 56), γνωρίζοντας ότι, κατά τη γραμματική διατύπωση των επίδικων διατάξεων περί παρεκκλίσεων, παρόμοιες παρεκκλίσεις μπορούν να πραγματοποιηθούν, μεταξύ άλλων, με συλλογικές συμβάσεις ή συμφωνίες συναφθείσες μεταξύ κοινωνικών εταίρων.
- 53 Οι οδηγίες περί του χρόνου εργασίας, καθεαυτές, δεν μπορούν να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι απαγορεύουν τη δυνατότητα εφαρμογής συλλογικών συμβάσεων όπως αυτών της κύριας δίκης, ή, αντιθέτως, ότι επιβάλλουν, παρά την ύπαρξη λοιπών σχετικών διατάξεων του εσωτερικού δικαίου, την εφαρμογή αυτή.

- 54 Υπό τις συνθήκες αυτές, το ζήτημα αν ο Comune di Torino μπορεί νομοτύπως να βασισθεί, στη διαφορά της κύριας δίκης, στη συνδικαλιστική συμφωνία του 1986 καθώς και στις συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης καθίσταται, κατ' αρχάς, ζήτημα το οποίο πρέπει να επιλύσει το αιτούν δικαστήριο κατά τους κανόνες του εσωτερικού δικαίου (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2000, C-303/98, Simar, Συλλογή 2000, σ. I-7963, σκέψεις 55 έως 57).
- 55 Εντούτοις, πρέπει να τονιστεί ότι, όταν το δίκαιο της Ένωσης παρέχει στα κράτη μέλη την ευχέρεια να παρεκκλίνουν από ορισμένες διατάξεις μιας οδηγίας, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να ασκούν τη διακριτική εξουσία τους τηρώντας τις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η αρχή της ασφάλειας δικαίου. Συναφώς, οι διατάξεις που επιτρέπουν προαιρετικές παρεκκλίσεις από τις αρχές που θεσπίζει μια οδηγία πρέπει να εφαρμόζονται με την απαιτούμενη ακρίβεια και σαφήνεια ώστε να πληρούνται οι απορρέουσες από την αρχή αυτή απαιτήσεις.
- 56 Στο πλαίσιο αυτό, το εθνικό δικαστήριο έχει δύο εναλλακτικές δυνατότητες, είτε οι συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης δεν πληρούν τη γενική αρχή της ασφάλειας δικαίου και τις επιταγές που θέτει το εθνικό δίκαιο για νομότυπη εφαρμογή των επίδικων διατάξεων περί παρεκκλίσεων, είτε οι συμβάσεις αυτές συνιστούν την εφαρμογή, κατά το ιταλικό δίκαιο και τηρώντας τη γενική αρχή της ασφάλειας δικαίου, των επιτρεπομένων παρεκκλίσεων από τις εν λόγω διατάξεις της Ένωσης.
- 57 Στην πρώτη από τις περιπτώσεις αυτές, όπως υποστήριξε η Τσεχική Κυβέρνηση και όπως προκύπτει από την προαναφερθείσα στη σκέψη 45 της παρούσας αποφάσεως νομολογία, αν το ιταλικό εσωτερικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή της συμφωνίας του 1986 καθώς και των συλλογικών συμβάσεων της κύριας δίκης, δεν μπορεί να γίνει επίκληση μόνο των οδηγιών περί του χρόνου εργασίας κατά ιδιωτών για να διασφαλισθεί η εφαρμογή αυτή (βλ. επίσης, κατ' αναλογία, αποφάσεις της 11ης Ιουνίου 1987, 14/86, Pretore di Salò κατά X, Συλλογή 1987, σ. 2545, σκέψεις 19 και 20, της 3ης Μαΐου 2005, C-387/02, C-391/02 και C-403/02, Berlusconi κ.λπ., Συλλογή 2000, σ. I-3565, σκέψεις 73 και 74, καθώς και της 5ης Ιουλίου 2007, C-321/05, Kofoed, Συλλογή 2000, σ. I-5795, σκέψη 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 58 Στη δεύτερη από τις παρατεθείσες στη σκέψη 56 της παρούσας αποφάσεως περιπτώσεις, οι οδηγίες περί του χρόνου εργασίας δεν εμποδίζουν, συναφώς, ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου επιτρέπουσα στον Comune di Torino να προσφύγει στις συλλογικές συμβάσεις της κύριας δίκης, υπό την προϋπόθεση ότι οι σχετικές διατάξεις των συμβάσεων αυτών τηρούν πλήρως τις προϋποθέσεις που θέτουν οι επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων, όπερ απόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει. Επί του τελευταίου αυτού σημείου, υπενθυμίζεται ότι, ως εξαιρέσεις από το κοινοτικό καθεστώς στον τομέα της οργανώσεως του χρόνου εργασίας που θεσπίζει η οδηγία 93/104, οι επίδικες διατάξεις περί παρεκκλίσεων πρέπει να ερμηνευθούν κατά τρόπο που να τις περιορίζει στο απολύτως αναγκαίο για τη διαφύλαξη των συμφερόντων των οποίων την προστασία καθιστούν δυνατή οι παρεκκλίσεις αυτές (βλ. απόφαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2003, C-151/02, Jaeger, Συλλογή 2003, σ. I-8389, σκέψη 89).
- 59 Κατόπιν των ανωτέρω, στα τρία πρώτα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, υπό συνθήκες όπως αυτές της κύριας δίκης, δεν μπορεί να γίνει επίκληση των επίδικων διατάξεων περί παρεκκλίσεων κατά ιδιωτών, όπως των εναγόντων της κύριας δίκης. Εξάλλου, οι διατάξεις αυτές δεν μπορούν να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι επιτρέπουν ή απαγορεύουν την εφαρμογή συλλογικών συμβάσεων όπως αυτών της κύριας δίκης, εφόσον η εφαρμογή των συλλογικών αυτών συμβάσεων εξαρτάται από το εσωτερικό δίκαιο.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 60 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργανώσεως του χρόνου εργασίας, ως αρχικώς είχε και όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2000/34/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Ιουνίου 2000, έχει αυτοτελές περιεχόμενο σε σχέση με την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου, ώστε το γεγονός ότι ένα επάγγελμα δεν απαριθμείται στην εν λόγω παράγραφο 2 δεν εμποδίζει το επάγγελμα αυτό να εμπίπτει στην παρέκκλιση των δύο κειμένων του άρθρου 17, παράγραφος 3, της οδηγίας 93/104.

- 2) Υπό συνθήκες όπως αυτές της κύριας δίκης, δεν μπορεί να γίνει επίκληση κατά ιδιωτών, όπως των εναγόντων της κύριας δίκης, των διατάξεων περί παρεκκλίσεων του άρθρου 17 της οδηγίας 93/104 και της οδηγίας 93/104, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2000/34, καθώς και, ενδεχομένως, με τα άρθρα 17 ή/και 18 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργανώσεως του χρόνου εργασίας. Εξάλλου, οι διατάξεις αυτές δεν μπορούν να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι επιτρέπουν ή απαγορεύουν την εφαρμογή συλλογικών συμβάσεων όπως αυτών της κύριας δίκης, εφόσον η εφαρμογή των συλλογικών αυτών συμβάσεων εξαρτάται από το εσωτερικό δίκαιο.

(υπογραφές)